

עיון בשני סיפורים בתלמוד הנבלי

א. פתיחה

במאמר זה נעיין בשני סיפורים בתלמוד הבבלי: הסיפור על רבי שמעון בר יוחאי ובנו שנחבאו במערה המובא במסכת שבת (לג, ב), והסיפור על העברת רבן גמליאל מהנשיאות המובא במסכת ברכות (כז, ב). שני הסיפורים דומים בכך שיסודם בהתרחשויות שאירעו במציאות. כמו כן דומים שני הסיפורים הללו גם באורכם. באופן יחסי לסיפורי האגדה נחשבים סיפורים אלו ארוכים, ומשולבים בהם קטעים שנראים במבט ראשון כפוגעים ברצף העלילתי. כאשר לומדים סיפורים חסרי רקע ריאלי, דמיוניים או חזוניים, ברור לנו שיש לסיפור הסבר עמוק, שאינו מובן בקריאה ראשונה, ושאותו עלינו לנסות לחשוף. לעומת זאת בסיפורים המתארים את חייהם ופעלם של חז"ל, הנטייה הבסיסית היא להניח שמה שמסופר מייצג את האירועים שקרו. אף כאשר קיימים לפנינו תיאורים שונים של אותו האירוע, עדיין ניתן להסביר שכל סיפור מתאר חלק ממה שהתרחש, או ששני המספרים שמעו כל אחד גירסה אחרת אודות האירועים שהתרחשו. הנחתנו במאמר זה היא, שגם סיפורי חז"ל המתארים לנו את אירועי זמנם, כמו שאר סיפורי האגדה, סופרו על ידי חכמים בעיקר מתוך מגמה רעיונית-חינוכית, ולא דוקא בכוונה היסטורית-תיעודית¹. לפיכך ננתח סיפורים אלה מתוך גישה ספרותית.

1. בהחלט ייתכן שהאירועים שהתרחשו הם עצמם חשובים מבחינה חינוכית, אך אם מסכימים להנחה שהמטרה היא חינוכית ולא תיעודית - קל לקבל שהחלטה מה לספר ומה להשמיט, כמו גם ההחלטה באיזו לשון לספר, היא החלטה הנובעת משיקול הדעת הרעיוני. להרחבת היריעה ראה י' פרנקל, 'דרכי האגדה והמדרש', עמ' 235 ואילך. סקירת דעות היסטוריונים ראה שם עמ' 550 - 551 והערה 26.

כאשר מונחות לפנינו גירסאות שונות של סיפור היסטורי כזה, יש בכוחה של ההשוואה לתרום לליבון בשני התחומים: החוקר המנסה להתחקות אחר מה שאירע, בוודאי יפיק תועלת מהצלבת המידע התואם, ובכך אין אנו עוסקים במאמר זה כלל. לעומת זאת הלומד אגדה לשמה - יפיק תועלת גדולה דוקא מהשוואת ההבדלים. עמידה על הבדלים מחדדת את הראייה של כל סיפור כיחידה עצמאית ושונה, הבנויה ומתוכננת מראש לאור שיקול דעת רעיוני.

לאחר ההשוואה בין המקורות, נתור אחר רמזים שיש בהם כדי להצביע על כך שהדברים לא נכתבו במקרה, ויש כאן כוונת מכוון. בשלב זה, שקראנו לו 'עיון ראשוני בסיפור', אין אנו יודעים לפרש את הממצאים, וכל מגמתנו להכשיר את הדרך לקראת השלב הבא, 'מציאת מבנה הסיפור', שהוא חיפוש מבנה ברור שעל פיו נבנה הסיפור.

לאחר השלמת הבירור המבני, נשתדל אי"ה לבאר את המשמעות הרעיונית העומדת מאחורי כל הממצאים הללו. יש לציין שחלק זה, שכותרתו 'פתרון הסיפור', הוא הקשה ביותר. בניגוד לשלבים הראשונים, בהם העיקר הוא החיפוש, כאן עוברים אנו לפרשנות, וזו כמובן דורשת זהירות יתירה. אמנם המטרה בכתיבת הדברים היא דוקא הדרך, ולא המסקנות.

ב. הסיפור על רבי שמעון בר יוחאי ובנו במערה

זה הוא הסיפור אודות רבי שמעון בר יוחאי ובנו כפי שהוא מופיע במסכת שבת:

ואמאי קרו ליה ראש המדברים בכל מקום, דיתבי רבי יהודה ורבי יוסי ורבי שמעון ויתבי יהודה בן גרים גבייהו. פתח רבי יהודה ואמר, כמה נאים מעשיהן של אומה זו, תקנו שווקים תקנו גשרים תקנו מרחצאות. רבי יוסי שתק. נענה רבי שמעון בן יוחאי ואמר, כל מה שתקנו לא תקנו אלא לצורך עצמן, תקנו שווקין להושיב בהן זונות, מרחצאות לעדן בהן עצמן, גשרים ליטול מהן מכס. הלך יהודה בן גרים וסיפר דבריהם ונשמעו למלכות. אמרו, יהודה שעילה יתעלה, יוסי ששתק יגלה לציפורי, שמעון שגינה יהרג. אזל הוא ובריה טשו בי מדרשא. כל יומא הוה מייתי להו דביתהו ריפתא וכוזא דמיא וכרכי. כי תקיף גזירתא אמר ליה לבריה, נשים דעתן קלה עליהן דילמא מצערי לה ומגליא לן. אזלו טשו במערתא. איתרחיש ניסא, איברי להו חרובא ועינא דמיא, והווי משלחי מנייהו והווי יתבי עד צוארייהו בחלא. כולי יומא גרסי, בעידן צלויי לבשו מיכסו ומצלו, והדר משלחי מנייהו כי היכי דלא ליבלו. איתבו תריסר שני במערתא. אתא אליהו וקם אפיתחא דמערתא, אמר, מאן לודעיה לבר יוחי דמית קיסר ובטיל גזירתיה. נפקו חזו אינשי דקא כרבי וזרעי, אמר, מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה. כל מקום שנותנין עיניהן מיד נשרף. יצתה בת קול ואמרה

להם, להחריב עולמי יצאתם? חיזרו למערתכם! הדור אזול, איתבו תריסר ירחי שתא. אמרי, משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש. יצתה בת קול ואמרה, צאו ממערתכם. נפקו. כל היכא דהוה מחי רבי אלעזר הוה מסי רבי שמעון. אמר לו, בני די לעולם אני ואתה. בהדי פניא דמעלי שבתא חזו ההוא סבא דהוה נקיט תרי מדאני אסא ורהיט בין השמשות, אמרו ליה הני למה לך? אמר להו לכבוד שבת, ותיסגי לך בחד, חד כנגד זכור וחד כנגד שמור. אמר ליה לבריה, חזי כמה חביבין מצות על ישראל, יתיב דעתייהו. שמע רבי פינחס בן יאיר חתניה ונפק לאפיה, עייליה לבי בניה, הוה קא אריך ליה לבישריה, חזי דהוה ביה פילי בגופיה, הוה קא בכי וקא נתרו דמעת עיניה וקמצוחא ליה. אמר לו אוי לי שראיתך בכך, אמר לו אשריך שראיתני בכך, שאילמלא לא ראיתני בכך לא מצאת בי כך. דמעיקרא כי הוה מקשי רבי שמעון בן יוחי קושיא הוה מפרק ליה רבי פינחס בן יאיר תריסר פירוקי, לסוף כי הוה מקשי רבי פינחס בן יאיר קושיא הוה מפרק ליה רבי שמעון בן יוחי עשרין וארבעה פירוקי. אמר הואיל ואיתרחיש ניסא איזיל אתקין מילתא, דכתיב 'ויבא יעקב שלם', ואמר רב שלם בגופו שלם בממונו שלם בתורתו, ויחן את פני העיר, אמר רב מטבע תיקן להם, ושמואל אמר שווקים תיקן להם, ורבי יוחנן אמר מרחצאות תיקן להם. אמר איכא מילתא דבעי לתקוני? אמרו ליה איכא דוכתא דאית ביה ספק טומאה ואית להו צערא לכהנים לאקופי, אמר איכא איניש דידע דאיתחזק הכא טהרה? אמר ליה ההוא סבא כאן קיצץ בן זכאי תורמסי תרומה. עבד איהו נמי הכי, כל היכא דהוה קשי טהריה וכל היכא דהוה רפי צייניה. אמר ההוא סבא, טיהר בן יוחי בית הקברות. אמר לו, אילמלי לא היית עמנו, ואפילו היית עמנו ולא נמנית עמנו, יפה אתה אומר, עכשיו שהיית עמנו ונמנית עמנו, יאמרו, זונות מפרכסות זו את זו, תלמידי חכמים לא כל שכן? יהב ביה עיניה ונח נפשיה. נפק לשוקא חזייה ליהודה בן גרים, אמר עדיין יש לזה בעולם? נתן בו עיניו ועשהו גל של עצמות.

(שבת לג, ב – לד, א)

כפי שכבר אמרנו, סיפור זה ארוך מאוד באופן יחסי לסיפורי האגדה שבתלמוד. עקב כך, בראשית הדרך עלינו לברר האם נכון בכלל להתייחס לכל הסיפור כחטיבה אחת. שמא אין לפנינו אלא כמה סיפורים שנשזרו לעלילה אחת, בהיותם עוסקים כולם במאורעות שחו רשב"י ובנו בשנות הגזירה.

עיון קצר בתחילת הסיפור ובסופו יעמידנו על ההוכחה שאכן יש לסיפור זה מסגרת ברורה, המציבה את הסיפור כולו תחת קורת גג אחת. הסיפור פותח בויכוח שהיה בין החכמים, שהדיו הגיעו לאוזני השלטון הרומאי. יכול היה המספר לומר שתם שנשמעו הדברים למלכות, אך הוא בחר לומר שהיה זה יהודה בן גרים שישב עמהם, והלך וסיפר דבריהם, ונשמעו

למלכות?² בכך יצר המספר את המסגרת לכל הסיפור הארוך הזה. לא בכדי שילב שוב בסוף הסיפור את דמותו של יהודה בן גרים, ובכך יצר מסגרת שמטרתה "סיגירת" הסיפור. מעתה סלולה הדרך לנסות ולבחון את הסיפור כולו כחטיבה אחדותית אחת.

ג. השוואה למקורות אחרים

הסיפור על הימצאות רשב"י ובנו במערה מסופר גם במקורות ארץ-ישראליים של תקופת חז"ל: בראשית רבה (עט, ו) וירושלמי שביעית (פ"ט ה"א). בשני המקורות, השונים זה מזה בכמה פרטים, מופיע הסיפור בעיצוב אחר לגמרי מזה שבבבלי. וזה הוא נוסח הסיפור בבראשית רבה:

ר' שמעון בן יוחאי ור' אלעזר בריה הוו טמירין במערתא תלת עשרה שנין ביומי דשמדא, והיו אוכלין חרובין של גרודא, עד שהעלה גופן חלודה. לסוף תלת עשרה שנין נפק יתיב על תרע מערתא, חמא חד ציד קאם וציד צפרין, כד הוה שמע ר' שמעון ברת קלא אמרה מן שמיא: דימוס דימוס - פסגא. וכד הוה שמע ברת קלא אמרה ספקולא - הות מתצדא ונלכדה. אמר: ציפור מבלעדי שמיא לא מתצדא, על אחת כמה וכמה נפש דבר נש. נפק ואשכח מליא משדכן ונתבטלה הגזרה. אתון ואסחון בהדא בי בני דבית מוקד דטבריה. אמר ליה בריה: כל הדא טבתא עבדת לן טבריה, ולית אנן מדכן יתה מן קטוליא!! אמר: צריכים אנו לעשות טובה כדרך שהיו אבותינו עושים, שהיו עושים אטליסים ומוכרין בזול. אמר: צריכין אנו לדכיא טבריה. מה עבד - נסב תורמוסא והוה מקצץ תורמוסא ושדי קוצצתה ומקלק בשוק וכל אתרא הוה קטילא - סלק ואנון מפקין ונפקין, וכל מקום שלא היתה שם טומאה תורמוסא עומדת, והוא מציין איזה מקום טומאה ומקום טהרה, עד זמן דדכי יתה מן קטוליא. חמתה חד כותי עם דארע אמר: לית אנא אזל ומדחך בהדין סבא דיהודאי!! אית דאמרי מן הדין שוקא דגרינא, ואית דאמרי מן הדין שוקא דסקאי

2. רש"י ביאר שיהודה סיפר לתלמידיו או לאביו ואמו, ולא כדי להשמיע למלכות, ונשמעו על ידו למלכות. אמנם לפי התגובה של רשב"י בסוף הסיפור ייתכן שהכונה שיהודה עצמו סיפר למלכות, או שנתכוון שישמעו הדברים למלכות. התוספות לעומת זאת מביאים את גירסת רבינו תם: רבי יהודה בן גרים. זאת מפני שבמסכת מועד קטן (ט, א) מסופר על הערכתו של רשב"י לרבי יהודה בן גרים. ואף בסוף הסיפור לא גרס רבינו תם: 'גל של עצמות' אלא 'נח נפשיה'. לנו אין ענין כאן בבירור דמותו של יהודה בן גרים. לענין רק הרצון ליצור מסגרת גרס להכנסת הפרטים אודותיו בתחילה ובסוף. ואם גירסת רבינו תם היא הנכונה, ודאי שאין חשיבות למותו, ומתחזקת ההוכחה שלא נמסר פרט זה אלא כדי "לסגור" את הסיפור.

נסב קטיל, וטמרה בשוקא דהוו מדכי. בצפרא אזל אמר להון: אמריתון דדכי בן יוחאי טבריה? אתון חמון הדין קטילא. צפה ר' שמעון בן יוחאי ברוח הקדש שהוא נתנו שם, אמר: גוזר אני על העליון שירד ועל התחתון שיעלה, והיה כן. וסליק ושבת בביתה ועבר בהדין מגדלא דצבעיא, שמע קליה דנקאי ספרא אמר: לא אמריתון דדכי בר יוחאי לטבריה? אמרין אשכחון חד קטילא, אמר: יבוא עלי אם בידי הלכות כשער ראשי על טבריה שהיא טהורה חות מזה ומזה, ואתה לא היית במנין עמנו שנטהרה?! פרצת גדרן של חכמים, ועליך נאמר (קהלת י, ח) 'ופורץ גדר ישכנו נחש', מיד נעשה גל של עצמות. עבר בהדה בקעתא דבית נטופה חמא חד בר נש קאם ומלקט ספיחי שביעית, אמר לו: ולא ספיחי שביעית הן?! אמר לו: ולא אתה הוא שהתרת?! לא כך תנינן: ר' שמעון אומר כל הספיחים מותרין, חוץ מספיחי כרוב שאין כיוצא בהן בירקות השדה. אמר לו: והלא חברי חולקים עלי! פרצת גדרן של חכמים, ופורץ גדר ישכנו נחש, וכן הות ליה.

(בראשית רבה עט, ו)

המעין ומשווה בין שני הסיפורים, יכול להבחין בקלות בהבדלים המהותיים שביניהם. הסיפור של הבבלי מספר עלילה שתחילתה במה שקרה לפני הכניסה למערה, חלקה המרכזי מתאר את החיים במערה, וסופה - הקורות אותם לאחר היציאה מהמערה. במדרש אין אנו מוצאים אלא את החלק האחרון. הסיפור אמנם מוסר שרשב"י ובנו היו במערה, אבל רק בתור משפט פתיחה, כדי שניתן יהיה להבין את גוף הסיפור, שמתחיל עם צאתם מהמערה³. כמו כן ניתן להבחין מיד, שגם במדרש מסופר על פגישה באדם שבסופו של דבר מסתימת בפגיעה בו. אולם אין זה יהודה בן גרים, ואף אין זה אדם הקשור למאורעות שקדמו. מכיון שמטרתנו לעיין בסיפור המופיע בבבלי, די לנו בהשוואה שטחית זו כדי להבין שאותו אירוע סופר במקורות השונים בדרכים שונות. יוצאים אנו מתוך הנחה שאין כאן שתי מסורות שונות של תיעוד היסטורי, כי אם שני סיפורים בעלי עיצוב ספרותי שונה. ולכן שומה עלינו לנסות ולפענח את העיצוב, ובאמצעותו לעמוד על התכנים והרעיונות שרצה המספר להביע.

ד. עיון ראשוני בסיפור שבבלי

כבר בקריאה ראשונה של הסיפור יכול הקורא לשים לב שמשולב בו קטע שאינו הכרחי לתיאור העלילה. יתירה מזו, זהו קטע שלא ייתכן להבינו אלא כעריכה מכוונת של עורך

3. המונח המקצועי הוא 'אקספוזיציה', כלומר מחוץ לעלילה, וליתר דיוק: לפני העלילה.

הסיפור. הדבר בולט עקב שילובם של דברי אמוראים בסיפור שזמנו הוא תקופת התנאים. בצאתו מהמערה אמר רבי שמעון שכיון שנתרחש לו נס ברצונו לתקן משהו, כפי שעשה יעקב, "דכתיב ויבא יעקב שלם, ואמר רב שלם בגופו שלם בממונו שלם בתורתו, ויחן את פני העיר, אמר רב מטבע תיקן להם ושמאל אמר שווקים תיקן להם ורי' יוחנן אמר מרחצאות תיקן להם". ברור שרבי שמעון לא אמר לעצמו במה נחלקו שלושת האמוראים שחיו שנים לא מעטות אחריו.

אמנם, קטע זה, שהוא כפי שאמרנו עריכה מכוונת של המספר, מזכיר את חלקו הראשון של הסיפור. שלושת התנאים דנו על מעשיהם של אומה זו: "תיקנו שווקים, תיקנו גשרים, תיקנו מרחצאות" - כך אמר רבי יהודה. "נענה רשב"י ואמר: כל מה שתיקנו לא תיקנו אלא לצורך עצמן, תיקנו שווקין להושיב בהן זונות, מרחצאות לעדן בהן עצמן, גשרים ליטול מהן מכס". אנו מוצאים אותו המשולש: שווקים, מרחצאות ומטבע אצל יעקב, כנגד שווקים, מרחצאות וגשרים אצל הרומאים. ואף לשלוש השלמויות של יעקב, בגופו, בממונו ובתורתו, יש להקביל את שלושת הסבריו של רשב"י: גשרים ליטול מכס כנגד שלם בממונו, מרחצאות לעדן עצמם כנגד שלם בגופו, שווקים להושיב זונות - כאן אין אנו מוצאים מקבילה ברורה, שכן מה שנשאר הוא 'שלם בתורתו', אך בסוף הדברים נראה את ההסבר להקבלה זו. האם ניתן למצוא בסיפור רמזים נוספים, לשוניים או מבניים? אם נשוב ונקרא את הסיפור נבחין שישנם דברים החוזרים על עצמם:

א. בולטת, ואף מוזרה לכאורה, הלשון הבוטה שמשתמש בה רבי שמעון כנגד אותו סבא: "יאמרו זונות מפרכסות זו את זו תלמידי חכמים לא כל שכן?". יתר על כן, זו פעם שניה בסיפור שרשב"י משתמש בדימוי זה, ונראה שאין זה סתמי.

ב. כמו כן מוזכרת פעמיים בת קול: "יצתה בת קול ואמרה" - כך נאמר לאחר שיצאו מהמערה בפעם הראשונה, וכך נאמר גם כשיצאו בפעם השניה.

ג. ניתן להבחין שבשתי הפעמים כאשר יצאו רשב"י ורי' אלעזר בנו מהמערה, הם נתקלו באנשים אנונימיים, וכמובן התייחסו למעשיהם. בפעם הראשונה: "חזו אינשי דקא כרבי זורעי, אמר מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה, כל מקום שנותנין עיניהן מיד נשרף". ובפעם השניה: "חזו ההוא סבא דהוה נקיט תרי מדאני אסא ורהיט בין השמשות".

ה. מציאת מבנה הסיפור

די בעמידה על דברים הללו כדי לגרום לנו לתור אחר המבנה הכולל של הסיפור. הנקודות שעמדנו עליהן עד כה, יכולות להוות בסיס למציאת מבנה ברור שכזה. הקורא בעל המוטיבציה יטול נא שוב את הסיפור ויקרא בו שנית, תוך ניסיון למצוא מבנה החורז את הסיפור כולו. מעבר לכך שהסיפור פותח ומסיים עם הצגת דמותו של יהודה בן גרים, הרי התמונה הראשונה

של הסיפור - הויכוח בין שלושת החכמים - מקבילה כאמור למחלוקת המשולשת אודות יעקב אבינו שנאמר עליו "ויבא יעקב שלם... ויחן את פני העיר". אך ניתן להבחין שכל חלקו הפנימי של הסיפור, שבין שני קטעים אלו, בנוי בצורה של תקבולת כיאסטית. התמונה הבאה לאחר שנגזרה הגזירה: "אזל הוא ובריה טשו בי מדרשא" - רשב"י ובנו לומדים תורה בבית המדרש. ובמקביל לכך, הקטע האחרון בסיפור, לפני שהוא מחליט ללכת ולתקן כפי שעשה יעקב אבינו: "דמעיקרא כי הוה מקשי רבי שמעון בן יוחי קושיא הוה מפרק ליה רבי פינחס בן יאיר תריסר פירוקי, לסוף כי הוה מקשי רבי פינחס בן יאיר קושיא הוה מפרק ליה רבי שמעון בן יוחי עשרין וארבעה פירוקי". כלומר, תורתו של רשב"י לאחר צאתו מהמערה אינה כפי שהיתה מקודם, לפני כניסתו למערה.

פסקה אחרונה זו נאמרה בעקבות בכיו של רבי פינחס בן יאיר שראה את פצעיו של רשב"י בבית המרחץ: "שמע רבי פינחס בן יאיר חתניה ונפק לאפיה עייליה לבי בניה הוה קא אריך ליה לבישריה חזי דהוה ביה פילי בגופיה הוה קא בכי וקא נתרו דמעת עיניה וקמצוחא ליה". פצעים הללו נגרמו כמובן בישיבתו במערה ללא בגדים ספון בחול וניזון מחרובים. זו היא התמונה השניה לאחר ישיבתם בבית המדרש: 'אזלו טשו במערתא. איתרחיש ניסא איברי להו חרובא ועינא דמיא, והו משלחי מנייהו והו יתבי עד צוארייהו בחלא, כולי יומא גרסי בעידן צלויי לבשו מיכסו ומצלו והדר משלחי מנייהו כי היכי דלא ליבלו".

אם כבר הגענו לכאן, הרי המשך התקבולת ברור, אליהו מודיע לרשב"י שבטלה הגזירה: "נפקו חזו אינשי דקא כרבי וזרעי, אמר מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה, כל מקום שנותנין עיניהן מיד נשרף". ובשנית, לאחר ששהו במערה שנים עשר חודשים נוספים: "נפקו כל היכא דהוה מחי רבי אלעזר הוה מסי רבי שמעון". שוב אותו ביטוי קצר: 'נפקו' ושוב כל מקום שהם רואים נשרף, אלא שהפעם רבי שמעון מתקן מה שבנו שורף.

כבר ראינו שפעמיים יצתה בת קול: הראשונה מחזירה את רשב"י ובנו למערה, ואילו השניה מוציאתם: "יצתה בת קול ואמרה להם: להחריב עולמי יצאתם? חזרו למערתכם!", וכמעט באותה לשון: "יצתה בת קול ואמרה: צאו ממערתכם!". בכך אנו משלימים את התקבולת ומגיעים למרכז: "איתיבו תריסר ירחי שתא. אמרי, משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדשי".

כדי להקל על ההבחנה נציג את התקבולת בתרשים:

המשפט הנמצא במרכז התקבולת יוצא דופן ללא ספק. במהלך כל הסיפור אין אנו פוגשים משפט דומה לזה. זו הפעם הראשונה והיחידה שהמספר עוזב את תיאור העלילה ומספר על תחושתם הפנימית של רבי שמעון ובנו. במהלך כל הסיפור הארוך אנו שומעים רק מחשבות ודיבורים הקשורים בהתפתחות העלילה, כאן אנו מוצאים פתאום התייחסות שלהם אל עצמם ואל המשמעות הדתית של היותם נתונים במערה. שנים עשרה שנים ישבו במערה ולא התייחסו לשאלה הרוחנית המציקה ביותר: מדוע כך עלתה להם? יש כאן יותר מרמז לכך שכל השמות הראשונה והארוכה במערה לא הובנה כראוי על ידי רשב"י ובנו, אשר על כן הוצרכו לחזור אל המערה ולשהות בה י"ב חדשים נוספים, ורק אחר כך חל שינוי בגישתם. אם נעיין היטב בסיפור, נשים לב שישנו פועל מנחה המופיע בו פעמים רבות, וללא ספק זוהי תופעה בעלת משמעות. כבר כאשר קוראים את הפתיחה של הסיפור, שומעים מלה החוזרת ומהדהדת באזניים, ולמלה זו יש קשר למרכז הסיפור אותו גילינו בתקבולת.

מילה מנחה זו היא כמובן הפועל 'תיקון'. כך אנו קוראים: **"תיקנו** שווקים, **תיקנו** גשרים, **תיקנו** מרחצאות. רבי יוסי שתק. נענה רבי שמעון בן יוחאי ואמר כל מה ש**תיקנו** לא **תיקנו** אלא לצורך עצמן, **תיקנו** שווקין להושיב...". ובחלקו האחרון של הסיפור: "אמר הואיל ואיתרחיש ניסא איזיל **אתקין** מילתא דכתיב 'ויבא יעקב שלם' ואמר רב שלם בגופו שלם בממונו שלם בתורתו. זיחן את פני העירי' אמר רב מטבע **תיקן** להם, ושמואל אמר שווקים **תיקן** להם, ורבי יוחנן אמר מרחצאות **תיקן** להם. אמר איכא מילתא דבעי **לתקוני**...". וכמו כן אנו מוצאים שלאחר שיצאו מהמערה בפעם השניה: "כל היכא דהוה מחי רבי אלעזר הוה

מסי רבי שמעון".

כפי שראינו, במרכז הסיפור מובא משפט המבטא את תחושתם של רשב"י ובנו: "אמרי משפט רשעים בגיהנם י"ב חודש". י"ב חודש בגיהנם הלא הוא זמן של **תיקון** הנפש! הסיפור בנוי כולו סביב מוטיב התיקון. ישנו התיקון החיצוני, בענינים הריאליים של החיים, תיקון הגשרים והשווקים, ויש תיקון רוחני, שהיא מגמת הסיפור כולו. מדוע היה על רשב"י לשהות במערה ולתקן את נפשו? מה היה חטאו ובמה שגה? על כך ניתן לענות מתוך הויכוח אודות מעשיהם של הרומאים. במסכת עבודה זרה, במסגרת דרשה ארוכה ומפורסמת, אנו מוצאים מקבילה לדברי רשב"י בויכוח אודות מעשי הרומאים:

דרש רבי חנינא בר פפא ואיתימא רבי שמלאי, לעתיד לבא מביא הקדוש ברוך הוא ספר תורה [ומניחו] בחיקו ואומר למי שעסק בה יבא ויטול שכרו. מיד מתקבצין ובאין עובדי כוכבים בערבוביא שנאמר 'כל הגוים נקבצו יחדו'...

[מיד] נכנסה לפניו מלכות רומי תחלה, מאי טעמא משום דחשיבא... אמר להם הקדוש ברוך הוא במאי עסקתם, אומרים לפניו, ריבוננו של עולם הרבה שווקים תקנינו הרבה מרחצאות עשינו הרבה כסף וזהב הרבינו וכולם לא עשינו אלא בשביל ישראל כדי שיתעסקו בתורה. אמר להם הקדוש ברוך הוא, שוטים שבעולם כל מה שעשיתם לצורך עצמכם עשיתם, תקנתם שווקים להושיב בהן זונות, מרחצאות לעדן בהן עצמכם, כסף וזהב שלי הוא שנאמר 'לי הכסף ולי הזהב נאם ה' צב-אות' כלום יש בכם מגיד זאת [שנאמר 'מי בכם יגיד זאת'] ואין זאת אלא תורה שנאמר 'וזאת התורה אשר שם משה', מיד יצאו בפחי נפש.

(עבודה זרה ב, א – ב, ב)

אנו רואים שטענותיו של רבי שמעון בר יוחאי הן הן טענותיו של הקב"ה. ולכאורה אין ראייה גדולה מזו שבוויכוח שלנו צדק רבי שמעון. אמנם, על כך שהרומאים לא בנו את הגשרים מתוך אהבת ישראל לא ניטש הויכוח. המחלוקת היתה כיצד יש להתיחס למעשיהם, ואולי: כיצד יש להתיחס לעולם בכלל. גישתו של רשב"י היא גישה אידאליסטית בלתי מתפשרת אך גם בלתי ריאלי. אין ראייה טובה מהדרשה המקבילה להוכיח את גישתו הזו של רשב"י. טענתו נכונה היא, ובודאי כך היא האמת מבחינת כוונתם של הרומאים. אולם, אנו איננו ממונים על בחינת כוונותיהם, מחד גיסא, ואילו מאידך גיסא יכולים אנו לראות את התועלת שיש במעשיהם של אומה זו, שאף לנו הם מועילים. גישה אידאלית זו למציאות ידועה לנו ממקור נוסף. רשב"י נחלק עם רבי ישמעאל במחלוקת מפורסמת:

תנו רבנן 'ואספת דגנך' מה תלמוד לומר, לפי שנאמר 'לא ימוש ספר התורה הזה מפידך' יכול דברים ככתבן, תלמוד לומר 'ואספת דגנך', הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל. רבי שמעון בן יוחי אומר אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת דישה וזורע בשעת הרוח תורה מה תהא עליה, אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר 'ועמדו זרים ורעו צאנכם' וגו', ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי עצמן שנאמר 'ואספת דגנך', ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן, שנאמר 'ועבדת את אויביך' וגו'.
אמר אביי הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחי ולא עלתה בידן.

(ברכות לה, ב)

כאן אנו פוגשים שוב את הגישה של רשב"י שאינה מכירה במגבלות המציאות. הדרישה הרוחנית מהאדם היא מוחלטת וללא כל פשרות. אם ייכנע האדם לדרישות המציאות - תורה מה תהא עליה?

1. פתרון הסיפור

במחלוקת בין רבי שמעון וחבריו אודות מעשיהם של הרומאים מבטא רבי שמעון את גישתו האידאלית למציאות. גישתו המחמירה אינה רואה כל חיוב בתיקונים הגשמיים שתיקנו הרומאים. גשרים, שווקים ומרחצאות שתיקנו הרומאים לא תיקנו אלא לטובת עצמם, ומכיון שכך אין באפשרותו לראות בהם ערך חיובי. גישתו זו של רשב"י גורמת לו עונש של גלות. אמנם בשלב זה של הסיפור אין הקורא מפרש את הגזירה כעונש. נדמה שאף רבי שמעון בעצמו אינו קושר בין גישתו העקרונית לבין מה שאירע בעקבות ההלשנה.

בהיותם במערה מצייר לנו המספר תמונה מיוחדת במינה. רשב"י ורבי אלעזר פושטים בגדיהם ויושבים מכוסים בחול לתלמוד תורה. מזונם אף הוא אינו אנושי, אלא משמים נברא להם מעין וחרוב למאכל. תמונה זו מציגה את חוסר ההתאמה שלהם למציאות. פושטים הם את כל הלבוש הגשמי, שוהים במערה מנותקת מהמציאות, ומתכלכלים על ידי הקב"ה. ההתפשטות המוחלטת מהגשמיות אינה מציאותית, ואינה יכולה להתממש אלא במערה מיוחדת זו ואצל אנשים מיוחדים הללו.

בצאתם מן המערה אין הם יכולים לקבל את העובדה שאנשים חורשים וזורעים. כל מקום שהיו נותנים עיניהם היה נשרף. אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה, תורה

מה תהא עליה? בשלב זה מתברר שרבי שמעון ובנו לא רק שלא שינו את גישתם בהיותם במערה אלא אף הקצינו בה. אם קודם טענו רק נגד מעשי הרומאים, הרי עתה אף חרישה וזריעה אינן כשרות בעיניהם וכל מקום שנותנים עיניהם מיד נשרף. בשהייתם במערה הקצינו את גישתם, ואף זכו בכוחות עליונים שגם הם מדגישים את היותם במדרגה גבוהה מהמציאות. אולם כאן מגיע הסיפור למפנה ולפתרון. בת הקול מחזירה אותם למערה בשאלה: "להחריב עולמי יצאתם?!". עתה מבינים רבי שמעון ובנו שיש משמעות אחרת לישיבתם במערה, ולאחר שישבו שנים עשר חדשים אמרו: "משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש". כאן חל המפנה, ומעתה עלינו לצפות לשינוי בגישה.

ואכן מפנה זה קורה. שוב יצאה בת קול ואמרה: "צאו ממערתכם", אלא שעתה כל מקום שהיה רבי אלעזר שורף היה רבי שמעון מתקן! אמר לו רבי שמעון לבנו: "בני די לעולם אני ואתה". כאן אנו מזהים לראשונה את ההשלמה של רשב"י עם המציאות. אין כאן שינוי עקרוני באשר ליחסם האישי, אך יש כאן הבנה שאין הכל עומדים בדרגתם.

שינוי גישה זה מתבטא בהסתכלות שונה על העולם. כשיצאו בפעם הראשונה ראו אנשים זורעים וחורשים. הפעולות הבסיסיות והנצרכות ביותר ליישובו של עולם נתפסו כגופי עבירה. עתה הם רואים אדם הלוקח שני הדסים בערב שבת. לא מצינו מצות חכמים לקחת שני הדסים לכבוד שבת, ודומה שאין זה אלא מעשה פשוט של אדם שהחליט לכבד את השבת בלקיחת שני הדסים. מה שהשתנה זו זוית הראיה של רשב"י ובנו. לו היו מסתכלים אז בעיניים שניחנו בהן עכשיו - היו רואים את המעשים הרבים שאפילו יהודי פשוט מקיים מדעתו. אילו רצו עכשיו לראות אנשים שאינם לומדים אלא עובדים - ודאי היו מוצאים. אבל עתה, לאחר התיקון, אמר רבי שמעון לבנו: "חזי כמה חביבין מצוות על ישראל", ונתיישבה דעתו.

בסופו של הסיפור אנו רואים את שיאו של התיקון. רשב"י הולך בעצמו לתקן את השוק של טבריה. ישנו בשוק מקום שגורם לכהנים לילך מעט יותר, ורבי שמעון מעונין למנוע צער זה ולתקן את השוק, בניגוד לגישתו בתחילת הסיפור, שלא החשיבה כלל את תיקוני הדרכים והשווקים. אך אין הוא מתקן כי אם בכוחו הרוחני וגדלותו התורנית. אותו כוח שבו היה שורף ביציאה הראשונה, משמש עתה לתיקון. התיקון עצמו מקביל לאותם תיקונים של הרומאים שראינו בתחילת הסיפור. לא בכדי נוקט המספר בלשון חריפה נגד אותו סבא: "יאמרו, זונות מפרכסות זו את זו, תלמידי חכמים לא כל שכן?", לרמוז על הקשר והניגוד שבין השווקין של הרומאים לבין השוק של רבי שמעון. זהו פתרון המקבילה שבין **שלם בתורתו** לבין **שווקים להושיב בהן זונות**. הרומאים תקנו שווקים שהם ניגוד גמור לתורה - להושיב בהן זונות. התיקון של רבי שמעון בשוק הוא בבחינת **שלם בתורתו**.

ז. סיכום

סיפור מפורסם זה, שכפי שאמרנו יסודו באירועים שהתרחשו, סופר בדרכים שונות, וממילא מתוך כוונות ספרותיות שונות. כפי שנוכחנו לדעת המספר של הסיפור בבבלי בנה סיפור מתוכנן ובנוי, משולב ברמזים רבים, וכמובן מכוון כולו למטרה רוחנית וחינוכית, החורגת מעבר לענין ההיסטורי החולף.

(המשך המאמר, אודות סיפור העברת רבן גמליאל מהנשיאות, איייה בגיליון הבא)

